

Sudaryti tokio tipo indeksą yra nelengvas darbas: kartais dėl žodžių formų stygiaus sunku nustatyti antraštinę formą, o dėl nepakankamo konteksto – ir gramatinę kategoriją; abejonių taip pat gali kelti žodžių reikšmė, kilmė ar originalo atitikmuo (verstinio teksto atveju, ypač jei vertimas nepažodinis).

Kaip pasakyta indekso įvadinėje dalyje, jis buvo redaguojamas kompiuteriu ir P. U. Diniui čia talkininkavo Emilio Marchesellis (Marcheselli). Bet ir kompiuteriu renkant bei redaguojant paprastai sunku išvengti klaidų bei netikslumų. Jų nemažai pastebėta ir recenzuojamojo katekizmo indekse, pvz.: p. 209 prie *Akis* 35₁₁ turėtų būti ne **acc. pl.**, o **nom. pl.**, p. 210 prie *neapkenčiamais* 49₂₂ – ne **part. praes. act.**, o **part. praes. pass.**, p. 229 prie *issilaikitus* 37₄ ne **part. praet. acc. pl.**, o **cond. 3**, p. 230 prie *įtinkančius* 23₁₇ ne **nom. pl.**, o **acc. pl.**, p. 214 prie *ben* 21₁ ne **adv.**, o **prt.**, p. 236 prie *musip'* ne **ill.**, o **adess.** (nėra nė tokio sutrumpinimo sąrašė), p. 247 prie *nupelnęs* 29₁₆ ne **part. praet. pass.**, o **part. praet. act.**, p. 256 prie *pridūdama* 50₁₇ ne **part. praet. act.**, o **part. cont.**, ten pat, prie *Priewolėms* 14₅ ne **dat. pl.**, o **instr. pl.**, p. 262 prie *suditu* 15₉, 56₁₆ ne **cond.**, o **sup.** (= supinum), p. 264 prie *Szirdzé* 41₁₇ ne **loc. sg.**, o **instr. sg.**, p. 266 prie *tai* 7_{10...} ne **adv.**, o **pron.**, p. 273 prie *Wargey* 47₁₄ ne **nom. pl.**, o **adv.** Ne visur gerai atstatytos ir antraštinės lytys: p. 210 *apkalsti* (= apkalti), p. 214 *bėdnas* (= biednas), p. 220 *dosnas* (= duosnas), p. 221 *draugė* (= drauge), p. 224 *girdinti* (= girdėti), p. 225 *gundymas* (= gundinimas), p. 237 *kuometu* (= kuo metu), p. 255 *pogito* (= po gi to), *potam* (= po tam), p. 239 *malonai* (= maloniai), p. 253 *penki* (= penkios), p. 261 *stabas* (= staibis), p. 267 *teikti* (= tekti), p. 272 *vaisus* (= vaisius), p. 278 *žiniauti* (= žyniauti). Yra taip pat netikslių žodžių kilmės nuorodų (prie slavizmų priskirta *bėda* 214, *prastas* 255), o antra vertus, prie kai kurių aiškių skolinių visai nėra nuorodų (nėra jų prie *amen* 209, *evangelija*, *evangelistas* 222, *katgismas* 234, *remestas* 259, *rūbas* t. p., *vertas* 273, *vertai* t. p., prie hebrajiškos kilmės tikrinių vardų).

Indekse pasitaiko ir šiaip nevienodumų: nevienodų gramatinių sutrumpinimų (pvz. prie prielinksnio *ant* 209 prirašyta **praep. cum gen.**, o prie kitų – tik **praep.**), praleistų trumpinimų (pvz. prie *kussinami* 237, *massinami* 239 tėra tik **praes.**, o prie kitų neveikiamosios rūšies dalyvių formų paprastai pa-

teikiama platesnė gramatinė charakteristika: **part. praes. pass. nom. sg. f.** prie *nekaltinama* 244, **part. praet. pass. nom. sg. m.** prie *nuskandintas* ir t.t.). Tačiau tokių nevienodumų yra palyginti nedaug ir dėl jų galėtume kaltinti ne vien leidinio parengėją bei jo talkininką, bet ir leidyklos redaktorius, neatidžiai skaičiusius tekstą.

Šioje recenzijoje iškelta aikštėn įvairių H. J. Lyzijaus katekizmo naujojo leidimo spragų bei abejotinių dalykų. Tačiau dėl jų nublanksta tikroji šio leidinio vertė ir jo parengėjo, jau gražiai pasireiškusio lituanistikoje jaunojo italų lingvisto Pietro Dinio nuopelnai. Besistažuodamas Krokovoje jis ne tik aptiko Jogailos bibliotekos rankraščių skyriuje tą mažai težinomą rankraštį, bet ir ryžosi padaryti jį prieinamą tyrinėtojams – autentiškiausiu fotokopiniu pavidalu jį išspausdinti. Todėl džiaugdamiesi nauju solidžiu kolegos darbu, nuoširdžiai linkime jam toliau sėkmingai plėtoti V. Pizanio ir kt. žymių italų lingvistų lituanistines tradicijas.

Jonas Palionis

Baldur Panzer, *Der Kleine Catechismus D. m. Lutheri. Mázas Katgismas D. Mertino Luttaus*, Besorgt von D. Henrich Lysius, Tillsitt 1719, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1993, 156 p.

Senųjų raštų reproduktivinio praktikoje retai kada atsitinka, kai tuo pat metu išleidžiami du to paties teksto perspaudai. Vienas toks atsitikimas su nelabai reikšmingu lietuvių rašto paminklu – vad. Henriko Lyzijaus (Lysius) 1719 m. katekizmo rankraščiu įvyko visai neseniai – 1993 m. Šiais metais pasirodė to rankraščio perspaudas ir Lietuvoje (čia jį parengė jaunas italų lituanistas Pietro U. Dinis ir išleido Mokslo ir enciklopedijų leidykla), ir Vokietijoje (čia jį parengė Heidelbergo universiteto profesorius Balduras Panzeris, o išleido Frankfurte prie Maino Pėterio Lango leidykla). Kadangi šiedu perspaudai vienas nuo antro gerokai skiriasi, vienas antrą savaip papildo, tad dėl to galima tik pasidžiaugti, juoba kad rankraščio originalas saugomas Krokuvos Jogailos bibliotekos rankraščių skyriuje ir lengvai neprieinamas, ypač mūsų Respublikos tyrinėtojams.

Kuo skiriasi tie du bibliografų vadinamo Lyzijaus katekizmo (toks pavadinimas netikslus, nes Lyzijas tikrai organizavo jo vertimą, svarstymą bei redagavimą) perspaudai ir su jais pasirodę leidiniai, jau buvo užsiminta vilniško recenzijoje¹. Čia plačiau bus rašoma apie B. Panzerio leidinį, nesileidžiant į detalesnį jo lyginimą su P. Dinio leidiniu.

B. Panzerio parengto ir Heidelbergo universiteto Slavistikos darbų Lingvistikos serijos 5 tome (Heidelberger Publikationen zur Slavistik. Linguistische Reihe. Band 5) išspausdinto leidinio turinį sudaro:

1. Parengėjo pratarė („Vorwort des Herausgebers“, p. VII–X). Joje pateikiama biografinių duomenų apie Henrich (ne Heinrich!) Lyzijų, bibliografinių žinių apie jo vardu vadinamą 1719 m. katekizmo rankraštį, trumpai apibūdinamas 1730 m. katekizmas, aptariami rankraštinio teksto publikavimo ir jo indekso sudarymo principai, pridedamas literatūros sąrašas apie Lyzijų ir jam priskiriamą katekizmą.

2. Lyzijaus kreipimasis į Prūsijos karalių („Vorwort von Lysius“, p. 1–8). Iš jo matyti, kad Lyzijas rūpinęsis parengti visoms Rytų Prūsijos lietuvių parapijoms pritaikytą bei aprobuotą Liuterio Mažojo katekizmo tekstą, nes vienur kunigai naudojęsi vienu, kitur – kitu tekstu. Tam tikslui buvęs parengtas vieningas (einhellig) teksto variantas (du jo egzemplioriai), kuris išdalintas visų lietuviškų sričių kunigams susipažinti ir pareikšti dėl jo savo pastabas. Nors dėl kai kurių formulavimų buvę skirtingų nuomonių, bet tekstas aprobuotas ir prašyta karaliaus viena jo galutinai perrašytą egzempliorių palikti Karaliaučiaus, o antrą – Berlyno bibliotekoje saugoti.

3. Katekizmo transliteruotieji tekstai (vokiškasis kairėje, lietuviškasis – dešinėje pusėje, p. 9–119). Tekstai išspausdinti nedideliu šriftu, pritaikius dabartinį raidyną, bet išlaikant kai kuriuos originalo rašmenis: *c*, *t* (lenkiškąjį), *β* (ligatūrinį), *u* (dviaukštį) ir *w* (dvigubinį). Palyginti su P. Dinio leidinio šriftu, tai labiau sudabartintas transliteracijos variantas: jame nėra ilgojo *f*, *z*, *z̄* rašmenų. Ypač ryškiai skiriasi P. Dinio ir B. Panzerio transliteruotųjų tekstų komentarai, abiejų duodami išnašose: pirmasis juose detalai aiškina visokiausius rankraščio grafinius taisymus, praleidimus bei įter-

pimus, o antrasis tenkinasi tik kai kurių (paprastai stambesnių) taisymų komentavimu ir Liuterio Mažojo katekizmo trečiojo (1730 m.) leidimo skirtųjų pateikimu.

4. Lyzijaus kreipimasis į dvasininkus („Nachwort von Lysius an die „Amts Brüder“, p. 120–122), kuriame nurodytos minėtų rankraščio egzempliorių svarstymo vietos ir datos ir prašomi kunigai taisytinus ortografijos ir panašius dalykus surašyti į lapelius ir juose nurodyti savo pavardę, parapijos pavadinimą ir kt.

5. 63-jų katekizmo svarstytojų sąrašas („Unterschrift der 63 pastoren“, p. 123–127), po kurio įdėtas (p. 128) penkių Rytų Prūsijos lietuviškų sričių parapijų scheminis žemėlapiukas su tų parapijų sąrašu.

6. Indeksas („Index aller litauischen Wörter und Wortformen mit vollständigen Stellen nachweis und den Entsprechungen im deutschen Text“, p. 129–154).

Kaip matyti iš čia pateiktos turinio apžvalgos, B. Panzerio leidinyje stinga 1719 m. katekizmo fotokopinio teksto, o tai yra didelė šio leidinio spraga, nes transliteruoto teksto autentiškumu niekuomet negalima visais atvejais pasitikėti. Ir iš tikrųjų, nors B. Panzerio transliteruotas lietuviškas tekstas, apskritai imant, šiuo atžvilgiu gerai parengtas (kokių nors stambesnių praleidimų ar iškraipymų nepastebėta), tačiau jame vis dėlto esama ir netiksliai iššifruotų žodžių formų, taip pat nesutampančių su fotokopijoje randamais rašybos ir skyrybos atvejų.

Prie netiksliai iššifruotų žodžių formų priskirtinos: *kassinami* 45₁ (= *kussinami* < *kusinti*, plg. 1. *kusić* ir vokiško teksto *angefochten*), *tinksminnūs* 57₁₈ (= *linksminnūs*), *Napelnimu* 57₁₉ (= *Nupelnimu*), *Taibo* 91₃ (= *taipo*; čia aiški korektūros klaida, kurią rodo ir vokiškas atitikmuo *so*, ir tolimesnis kontekstas, plg. 93₅), *Weidu* 97₇ (= *Weida*; fotokopijoje labai ryški *q*), *kričftioniška* 111_{18–19} (= *kriščioniška*), *Dūna* 93₁₇, 117₁₅, *Wyra* 95₁₇ (= *Dūna*, *Wyra*; fotokopija nerodo „nosinės“ *q* buvimo).

Ypač dažnai, lyginant heidelberginio leidinio tekstą su fotokopija, galima pastebėti įvairių grafinių, tarp jų ir prozodinių ženklų nesutapimų, pvz.: *uz* 15₁₁ (pršt.) = *už*, *sawa* 15₁₄ = *sawą*, *Walês* 23₂ = *Wałês*, *atlankas* 23_{10–11} = *atłankas*, *Papikio* 23₂₀ = *Pápikio*, *Auksù* 31₃ = *Auksù*, *Sidabrù* 31₄ = *Sidabrù*, *brangiù Kraujù* 31_{4–5} = *brangiù Kraujù*, *Tëve* 37₅ = *Tëve*, *Garbè* 41₁₃ = *Garbe*, *nè-*

¹ Žr. p. 96.

gintu 43₁ = negintu, Nēs 67₂ = Nes, praßau 67₂₀ = praßau, augs 93₁₆ = áugs, apßwiéczia 97₇ = apßwiéczia, zadétaję 105₄ = žadétaję, aß'mą 105₁₀ = aßmą, Tikkéjimų 115₁₇ = Tikėjimù, ypaczýy 117₇ = ypacéy. Kad šitokių nesutapimų yra nemažai (čia jie anaip tol ne visi sužymėti), tai galbūt bus lėmęs ir sąmoningas B. Panzerio nusistatymas nekreipti dėmesio į rašybos autentiškumą, plg.: „Dabei wurden Unterschiede in der Orthographie weitgehend unbeachtet gewesen...“ (p. VIII). Sąmoningą nusistatymą vienodinti bei moderninti transliteruotame tekste kai kuriuos katekizmo rankraščio rašybos, ypač grafikos, dalykus rodo, be kita ko, ir priimtas principas visur vartoti dvitaškį kaip žodžių perkėlos ženklą, nors originale, sprendžiant iš fotokopijos, pasitaiko ir įprastesnis anos epochos raštams įkypas dvibrūkšnis (≠), taip pat dažnas didžiojo joto transliteravimas į didįjį *I*, pvz.: *Ißtaikimo* 41₇, *Ir* 43₁₈, *Ißganytoji* 51₁, *Ißėjimą...* vietoj originalo *Jßtaikimo, Jr, Jßganytoji, Jßėjimą...*

Žinoma, transliteruotame tekste pateikti visiškai autentiškus rankraščinio teksto grafemų ar alografų atitikmenis dėl autoriaus ar perrašintojo rašybos neišvengiamo įvairavimo praktiškai beveik neįmanoma. Pavyzdžiui, kalbamajame rankraštyje dėl nevienodos rašybos dažnu atveju be galo sunku nustatyti, ar daiktavardžių pirmosios raidės yra didžiosios ar mažosios. Todėl B. Panzerio perspaude esu pastebėjęs net 79 atvejus, kurie šiuo atžvilgiu skiriasi nuo P. Dinio perspaudo (pastarajame dažniau daiktavardžių inicialinės raidės yra didžiosios, ypač *ž, k, g, o* pirmajame – mažosios). Ir pasakyti, katras iš šių dviejų 1719 m. katekizmo transliteruoto teksto rengėjų yra autentiškiau perteikęs daiktavardžių inicialines raides, galėtų nebent paleografas, specialiai patyrinęs rankraščio rašybos ypatybes.

Didelių sunkumų tiek B. Panzeriui, tiek P. Diniui yra kėlęs katekizmą svarsčiusių kunigų sąrašas, kuris, kaip matyti iš fotokopijos, vietomis yra labai išblukęs, neryškus (galbūt dėl to abiejuose leidiniuose nurodytas nevienodas kunigų skaičius: B. Panzerio 63, o P. Dinio – 62; rodos, tikslesnis yra pirmasis). Identifikuoti kunigų pavardes ir parapijas B. Panzeriui yra palengvinęs Friedwaldo Moellerio veikalas „Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945.“ Band 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen. Hamburg 1968“. Todėl jo

leidime tas sąrašas ne tik pilnesnis, bet ir tiksliau iššifruotas.

Gerai, kad ir B. Panzerio leidime yra įdėtas katekizmo „lietuviškų žodžių bei žodžių formų“ indeksas, sandaros atžvilgiu gerokai besiskiriantis nuo P. Dinio leidime esančiojo. Sensu stricto tai alfabetinė žodžių formų rodyklė, nelabai patogi norinčiam ja pasinaudoti. Nepatogi todėl, kad joje visiškai atsisakyta lizdinio principo, t. y. to paties žodžio formos išsklaidytos įvairiose vietose (pvz., įvardžio *aš* vardininkas duodamas *A* raidėje, *omes, musų, musump'* – skirtingose *M* raidės vietose; *buti, buwo...* – *B* raidėje, *o esmi, essi...* – jau *E* raidėje ir t. t.). Šitaip išsklaidytas formas ne visada lengva susirasti, juolab kad indeksas sudarytas vokiečių raidyno pagrindu (pvz. jame žodžių formos, turinčios *ÿ*, y pateiktos ne drauge su *i*: *Kýliką, Kýlikas...* po *Kursaigi* 141, *mÿl, mÿlėti...* po *musump'* ir pan.). Be to, indekse pasitaiko ir šiaip ne pagal įprastinę eilę surašytų formų: *Bern's, Bernai...* 132, *ißwydęs, įstąęs...* 138, *praliejęs, Prakaitė...* 146, *žodžus, Zokromentas...* 154 ir kt.

B. Panzerio indeksas skiriasi nuo P. Dinio dar tuo, kad jame neįdėtos žodžių formų gramatinės pažymos, tikriniai žodžiai surašyti kartu su bendriniais ir nėra jokių žodžių kilmės nuorodų. Gramatinės pažymos, jeigu jos tikslios, žinoma, gali praversti kalbos tyrinėtojams, bet tikrinių žodžių atskyrimas ir žodžių kilmės nuorodos – nebūtinai indeksui dalykas. Tyrinėtojams ypač svarbu tai, kad abiejuose leidiniuose nurodyti originalo atitikmenys. Tačiau geriau jie pateikti B. Panzerio indekse, nes čia griežčiau vienas nuo kito atskirti, plg.: „*Darbai* 67.1 – Thun, *Darbams* 111.1 – Werken“ (Panzer, p. 133) ir „*darbas* [5x] sm. – 1. Werk; 2. Tun – gen. sg. Darbo 38,6; all. sg. Darbopi 34,9, nom. pl. Darbai 34,1; dat. pl. Darbams 56,1; loc. pl. Darbūse 9,18“ (Dini, p. 218).

Į indeksą pateko ir anksčiau minėtos netiksliai iššifruotos žodžių formos, be to, jame atsirado dar vienas kitas naujas netikslumas: tekste 73₁₆ teisingai iššifruota *Gal: 6*, o indekse – priskirta prie veiksmažodžio esamojo laiko 3 a. formos *gal* (kann) 135; į indeksą įtraukta nebuvėlė forma *Pogito* 146 (= *Pogi to* arba *Pogi to*), bet į jį nepateko dalelytė *gi*, kuri, nors originale skyrium nerašoma, vis dėlto turėtų rasti vietos *G* raidėje.

Be teigiamai vertintino 1719 m. katekizmo indekso, B. Panzerio leidinyje nusipelno dėmesio taip

pat pratarmėje pateiktos žinios apie 1730 m. katekizmą, o transliteruoto teksto (tiek vokiškos, tiek lietuviškos dalies) išnašose nurodytos tų katekizmų tekstų skirtybės. Mat apie pastarąjį, kuris paprastai laikomas 3-ju Gabrielio Engelio katekizmo leidimu², mūsų bibliografijose nedaug tėra žinių, o lituanistikos darbuose ligi šiol, rodos, dar niekieno neopenuota jo duomenimis. Tačiau viena nelabai aišku, kodėl 1719 m. rankraštis B. Panzerio lyginamas ne su G. Engelio parengtu ir 1722 m. Karaliaučiuje išspausdintu pirmuoju, o su trečiuoju leidimu. Toks lyginimas rodosi nemotyvuotas dėl to, kad 1722 m. leidimas teksto ir kalbos atžvilgiu yra daug artimesnis rankraštiniam negu 1730-ųjų metų. Jų artimumą, be kita ko, rodo tai, kad daugelis 1722 m. katekizmo pirmųjų penkių dalių tekstų (nuo p. 12 iki 40), išskyrus nedidelius rašybos ir kai kurių žodžių pakeitimus, sutampa su rankraštiniais. Antra vertus, 1730 m. leidimo pabaigoje vietoj skyrelių apie bažnytines apeigas įdėtos 6 Dovydo psalmės, kurių nėra nei 1719 m. rankraštiniam, nei 1722 m. spausdintame variante. O palyginti rankraštinių tekstų su 1722 m. spausdintuoju variantu B. Panzeriui neturėjo būti sunkumų, nes jo originalo egzempliorius saugomas bene toje pačioje Halės centrinėje bibliotekoje kaip ir 1730 m. leidimas (Lietuvos TSR bibliografijoje, t. 1, p. 92 nurodytas 155 M 13c šifras).

Baigiant čia pasakytas mintis apie B. Panzerio vertingą leidinį, pravartu pridurti dar keletą žodžių apie jo išorę. Jis išspausdintas gerame popieriuje, turi minkštą, bet stiprų viršelį, todėl patogus vartoti. Šiuo atžvilgiu jam neprilygsta vilniškis leidinys, kurio ir popierius prastokas, ir „nosiniai“ ženkleliai vos įžiūrimi, ir viršeliai, nors ir kieti, bet greit plyštantys. Turint galvoje tokių leidinių mokslinę vertę, mūsų leidyklų vadovams derėtų daugiau pamąstyti apie jų išorinę pusę.

Jonas Palionis

² Žr. Lietuvos TSR bibliografija, t. 1, Vilnius, 1969, p. 230.

Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge, Bd. I, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 1992, Hf. 1, Die Deutschen in der Geschichte des nördlichen Ostmitteleuropa, S. 1–272; Hf. 2, Bildung und Nationalismus. Die Schule in ethnischen Mischgebieten (19. und 20. Jahrhundert), S. 273–640.

Šiaurės rytų vokiečių kultūros fondo institutas, leidžiantis šį istorijos žurnalą, – viena iš žymesnių Vokietijos mokslo įstaigų, savo veiklą kreipiančių į dabartines ar ankstesnes baltų žemes. To paties instituto leidykla yra padariusi gera baltų kalbotyrai, 1987 m. pakartodama 1977 m. kitų publikuotą kuršininkų-vokiečių kalbų žodyną ir, dar svarbiau, 1991 m. išleisdama vokiečių-kuršininkų kalbų žodyną. Su abiem tais žodynais *Baltistica* savo metu skaitytojus yra platokai supažindinusi (recenzijos buvo įdėtos XV 151–154 ir XXVIII (2) 105–106). Dabar panašiai imtis išsamiai recenzuoti *Nordost-Archiv* čia ne visai tinkama vieta – tai jau būtų kaip ir nepaisymas *Baltistica* lingvistinio profilio. Čionykštės užuominos paskirtis daug kuklesnė – ja tenorima priminti, kad sociolingvistikos atstovai ir apskritai kalbininkai, kuriems rūpi ar ateityje rūpės atskirų baltų kalbų funkcionavimo ir jų sąveikos su kitomis kalbomis istorinės sąlygos, nepamirštų pavartyti ir šį žurnalą.

Žurnalas *Nordost-Archiv*, įsteigtas 1968 m. ir leistas keturis kartus per metus, 1992 m. pertvarkytas ir jo kiekvienų metų tomą dabar sudarys du stambūs sąsiuviniai. Pradėdami naująją seriją, leidėjai sako, kad *Nordost-Archiv* rūpėsianti rytinės vidurio Europos šiaurinė dalis tarp Baltijos jūros ir Karpatų, tarp Oderio ir Nevos, etniškai apimanti lenkų, lietuvių, latvių ir estų pagrindines gyvenamąsias vietas ir geroką dalį rytų slavų teritorijos. Labiausiai būsią domimasi vokiečiais, įsikūrusiais tame regione ir šimtmečius gyvenusius pramaišiu su minėtomis tautomis, turėjusiais su jomis bendrą istoriją iki pat 1945 m. Ypač būsią telkiamas dėmesys santykiams tarp etninių bendruomenių. Bendradarbiaujant visų regiono šalių autoriams, būsią gretinami ir, kiek tai įmanoma, derinami skirtingi požiūriai. Apie 1990 m. įvykusios politinės permainos teikiančios tokiai veiklai naujų paskatų.

Didesnė dalis *Nordost-Archiv* 1992 m. pirmojo pustomio straipsnių (iš viso jų čia skelbiami 7) yra bendresnio, apžvalginio pobūdžio – supažindi-